

Løsningsforslag til eksamen i FY3404 RELATIVISTISK KVANTEMEKANIKK

Tirsdag 30. november 2004

Dette løsningsforslaget er på 7 sider.

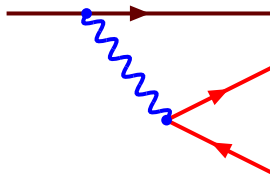
Oppgave 1. Prosesser i *QED*

Tegn, i de tilfeller dette er mulig i kvante-elektrodynamikk (*QED*), Feynman diagrammene for alle bidrag av laveste ikke-trivielle orden for prosessene nedenfor. For noen tilfeller eksisterer det Feynman diagram, men prosessen er likevel ikke mulig i vakuum. Angi slike tilfeller, og forklar kort hva som gjør prosessen umulig.

a) $\mu^- \rightarrow e^- \gamma$

Umulig prosess i QED. Bryter bevaring av myon- og elektron-tall. Opptrer trolig i virkeligheten, men med svært liten sannsynlighet.

b) $\mu^- \rightarrow \mu^- e^+ e^-$

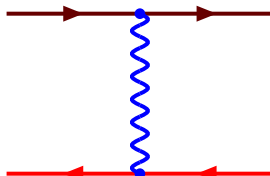

Likevel en umulig prosess pga konservering av firer-impuls.

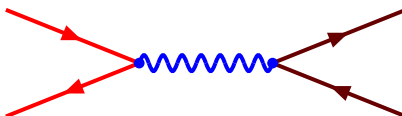
c) $e^+ \mu^- \rightarrow e^- \mu^+$

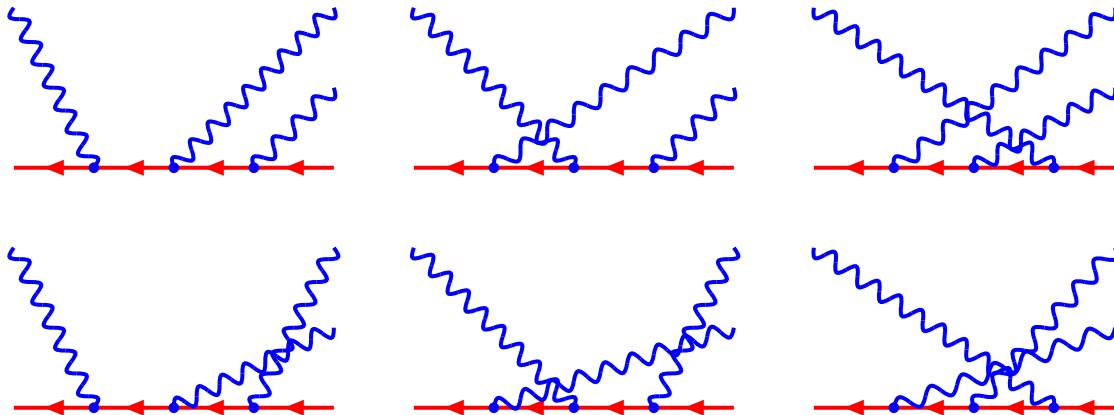
Umulig prosess i QED. Bryter bevaring av myon- og elektron-tall. Opptrer trolig i virkeligheten, men med svært svært liten sannsynlighet.

d) $e^+ \mu^- \rightarrow e^+ \mu^-$

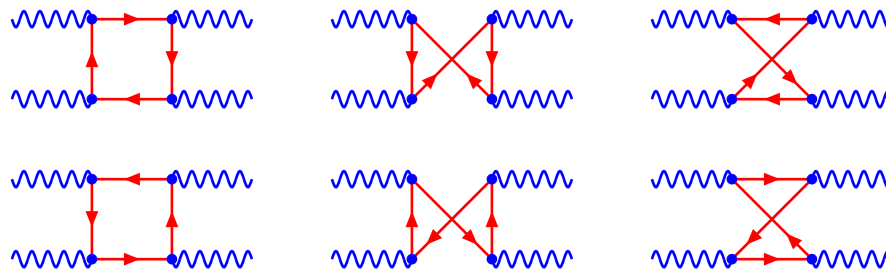

e) $e^+ e^- \rightarrow \mu^+ \mu^-$

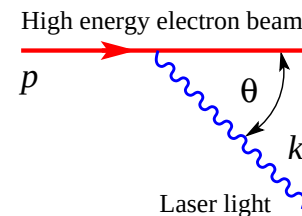

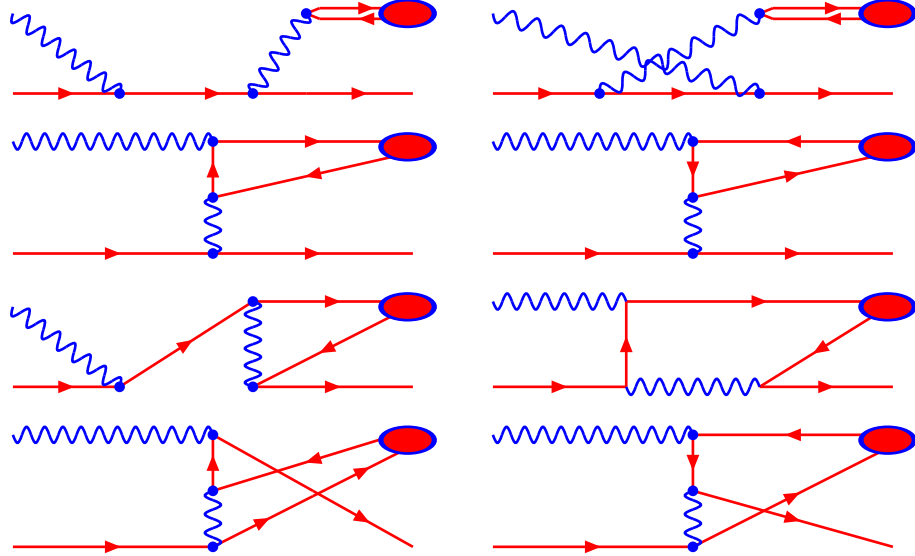
f) $e^+\gamma \rightarrow e^+\gamma$ g) $e^+\gamma \rightarrow e^+\gamma\gamma$ h) $\gamma\gamma \rightarrow \gamma$

Men bidragene fra disse to amplitudene kansellerer eksakt i QED (Furry's teorem) som en konsekvens av invarians under ladningskonjugasjon. Uansett ville prosessen vært umulig pga konservering av firer-impuls.

i) $\gamma\gamma \rightarrow \gamma\gamma$

j) Positronium er et bundet system av et elektron og et positron (med bindingsenergi 6.8 eV). Det har vært foreslått å produsere positronium ved å rette en intens laserstråle mot en høyenergetisk elektronstråle. Dette vil altså føre til kollisjoner med $e^-\gamma$ i starttilstanden. Hvilke Feynman diagrammer vil da svare til produksjon av positronium (og eventuelt andre partikler)?

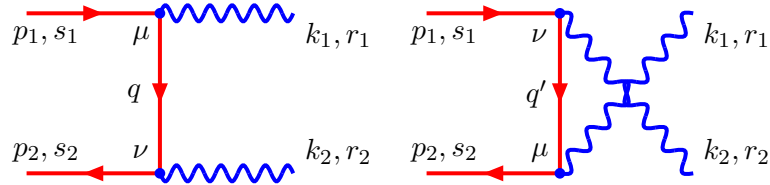
Det viktigste her er å innse at vi må få produsert et (virtuelt) elektron-positron par. Det er ialt 4 laveste ordens diagrammer som bidrar til dette. Ett av de to elektronene vil så binde til positronet (ved utveksling av fotoner) og danne positronium, her symbolisert ved . Det blir derfor ialt 4×2 laveste ordens bidrag til amplituden (selv om man intuitivt forventer at noen av amplitudene vil være små).

Oppgave 2. To-foton annihilasjon av et elektron-positron par

I denne oppgaven skal du se på annihilasjon av et elektron-positron par, $e^+e^- \rightarrow \gamma\gamma$. Betrakt prosessen fra massesenter systemet, og regn med naturlige enheter $\hbar = c = 1$ der dette er enklest.

- a) Tegn Feynman-diagrammene for alle bidrag av laveste ikke-trivielle orden for denne prosessen. Påfør diagrammene alle nødvendige impulser og indekser.

Anta at det innkommende elektronet (resp. positronet) har kvantetall p_1, s_1 (resp. p_2, s_2), og at de utgående fotonene har kvantetall k_1, r_1 og k_2, r_2 . Innfør videre $q = p_1 - k_1$ og $q' = p_1 - k_2$.

To-foton annihilasjon av et elektron-positron par

- b) Bruk Feynman-reglene i vedlegget til å skrive ned de tilhørende algebraiske bidragene til spredningsamplituden $\mathcal{M}_{fi}$.

Vi har $\mathcal{M}_{fi} = \mathcal{M}_{fi}^{(a)} + \mathcal{M}_{fi}^{(b)}$, med

$$-i\mathcal{M}_{fi}^{(a)} = \frac{i(e)^2}{q^2 - m_e^2} [\bar{v}(2)\gamma_\nu(\not{q} + m_e)\gamma_\mu u(1)] e^{*\mu}(1) e^{*\nu}(2), \quad (1)$$

$$-i\mathcal{M}_{fi}^{(b)} = \frac{i(e)^2}{q'^2 - m_e^2} [\bar{v}(2)\gamma_\mu(\not{q}' + m_e)\gamma_\nu u(1)] e^{*\mu}(1) e^{*\nu}(2), \quad (2)$$

der $u(1) \equiv u_{s_1}(p_1)$, $\bar{v}(2) \equiv \bar{v}_{s_2}(p_2)$, $e^{*\mu}(1) \equiv e_{r_1}^{*\mu}(k_1)$, og $e^{*\mu}(2) \equiv e_{r_2}^{*\mu}(k_2)$.

- c) Bruk dimensjonsanalyse og kvalitativ informasjon fra Feynman diagrammene til å anslå størrelsesorden til det totale spredningstverrsnittet i det spesielle tilfellet at elektronet har energi $E = 2m_e$. Dvs., bestem hvilken algebraisk kombinasjon av fysiske parametre tverrsnittet må avhenge av, og regn ut størrelsen på denne kombinasjonen i vanlige SI-enheter.

Oppgitt: $m_e = 0.511 \text{ MeV}/c^2$

$\hbar = 1.054\,572\,66 \times 10^{-34} \text{ J s}$, $6.582\,122\,0 \times 10^{-16} \text{ eV s}$, $c = 299\,792\,458 \text{ m s}^{-1}$, $e = 1.602\,177\,33 \times 10^{-19} \text{ C}$, $\alpha = e^2/(4\pi\epsilon_0\hbar c) = 1/137.035\,9895$.

Spredningsamplituden er proporsjonal med e^2 , dvs. at spredningstverrsnittet er proporsjonalt med e^4 eller α^2 . Tverrsnittet skal ha dimensjon *lengde*²; den eneste parameteren tilgjengelig for dette er m_e eller mer presist $\lambda_e = \frac{\hbar}{m_e c}$. Altså

$$\sigma_{\text{ann}}^{(\text{tot})} \sim (\alpha\lambda_e)^2 = \left(\frac{\alpha\hbar}{m_e c}\right)^2 = (2.82 \times 10^{-15} \text{ m})^2 = 7.94 \times 10^{-30} \text{ m}^2 = 79.4 \text{ mbarn.} \quad (3)$$

Kombinasjonen $\alpha\lambda_e$ er kjent som *den klassiske elektronradius*, r_e .

Kommentar 1: Her var det en stygg feil i den opprinnelige oppgaveteksten, der det var oppgitt at $m_e = 0.511 \text{ MeV}$. Dette kan føre til en feil på $\{c^{-4}\} \approx 10^{-34}$ ved utregning i SI-enheter!

Kommentar 2: Det kan jo være interessant å sammenligne dette overslaget med det eksakte tverrsnittet, som er

$$\sigma_{\text{ann}}^{(\text{tot})} = \frac{\pi r_e^2}{\gamma + 1} \left\{ \frac{\gamma^2 + 4\gamma + 1}{\gamma^2 - 1} \log \left[\gamma + \sqrt{\gamma^2 - 1} \right] - \frac{\gamma + 3}{\sqrt{\gamma^2 - 1}} \right\}, \quad (4)$$

der $\gamma = E/(m_e c^2)$. For $E = 2m_e c^2$ finner vi derfor at $\sigma_{\text{ann}}^{(\text{tot})} = 2.95 \dots \times r_e^2$, dvs. ganske nær den anslåtte verdien. Men merk at $\sigma_{\text{ann}}^{(\text{tot})} \rightarrow \infty$ når $\gamma \rightarrow 1^+$ og $\sigma_{\text{ann}}^{(\text{tot})} \rightarrow 0$ når $\gamma \rightarrow \infty$, så uansett hvilken verdi man anslår for $\sigma_{\text{ann}}^{(\text{tot})}$ så finnes der alltid en γ som det passer for!

- d) Det upolariserte tverrsnittet framkommer ved at vi summerer over spinntilstandene (r_1, r_2) til de utgående fotonene, og midler over spinntilstandene (s_1, s_2) til det innkommende elektron-positron paret. Amplitudekvadratet $\sum_{r_1 r_2 s_1 s_2} |\mathcal{M}_{fi}|^2$ kan da uttrykkes som en sum av spor over γ -matriser (med prefaktorer).

Finn denne summen. Du trenger foreløpig ikke å regne ut sporene.

Vi bruker kompletthetsrelasjonene,

$$\sum_{r_1 r_2} e_{r_1}^{*\mu}(k_1) e_{r_1}^{\bar{\mu}}(k_1) e_{r_2}^{*\nu}(k_2) e_{r_2}^{\bar{\nu}}(k_2) = \eta^{\mu\bar{\mu}} \eta^{\nu\bar{\nu}}, \quad (5)$$

$$\sum_{s_1} u_{s_1}(p_1) \bar{u}_{s_1}(p_1) = (\not{p}_1 + m_e), \quad \sum_{s_2} v_{s_2}(p_2) \bar{v}_{s_2}(p_2) = (\not{p}_2 - m_e), \quad (6)$$

og finner

$$\frac{1}{4} \sum_{r_1 r_2 s_1 s_2} \left| \mathcal{M}_{fi}^{(a)} + \mathcal{M}_{fi}^{(b)} \right|^2 = \frac{e^4}{(q^2 - m_e^2)^2} T^{aa} + \frac{e^4}{(q^2 - m_e^2)(q'^2 - m_e^2)} (T^{ab} + T^{ba}) + \frac{e^4}{(q'^2 - m_e^2)^2} T^{bb}, \quad (7)$$

der

$$\begin{aligned}
T^{aa} &= \frac{1}{4} \sum_{s_1 s_2} [\bar{v}(2) \gamma_\nu (\not{q} + m_e) \gamma_\mu u(1)] [\bar{u}(1) \gamma^\mu (\not{q} + m_e) \gamma^\nu v(2)] \\
&= \frac{1}{4} \text{Tr} [\gamma_\nu (\not{q} + m_e) \gamma_\mu (\not{p}_1 + m_e) \gamma^\mu (\not{q} + m_e) \gamma^\nu (\not{p}_2 - m_e)] , \\
T^{ab} &= \frac{1}{4} \sum_{s_1 s_2} [\bar{v}(2) \gamma_\nu (\not{q} + m_e) \gamma_\mu u(1)] [\bar{u}(1) \gamma^\nu (\not{q}' + m_e) \gamma^\mu v(2)] \\
&= \frac{1}{4} \text{Tr} [\gamma_\nu (\not{q} + m_e) \gamma_\mu (\not{p}_1 + m_e) \gamma^\nu (\not{q}' + m_e) \gamma^\mu (\not{p}_2 - m_e)] , \\
T^{ba} &= \frac{1}{4} \sum_{s_1 s_2} [\bar{v}(2) \gamma_\mu (\not{q}' + m_e) \gamma_\nu u(1)] [\bar{u}(1) \gamma^\mu (\not{q} + m_e) \gamma^\nu v(2)] \\
&= \frac{1}{4} \text{Tr} [\gamma_\nu (\not{q}' + m_e) \gamma_\mu (\not{p}_1 + m_e) \gamma^\mu (\not{q} + m_e) \gamma^\nu (\not{p}_2 - m_e)] , \\
T^{bb} &= \frac{1}{4} \sum_{s_1 s_2} [\bar{v}(2) \gamma_\mu (\not{q}' + m_e) \gamma_\nu u(1)] [\bar{u}(1) \gamma^\nu (\not{q}' + m_e) \gamma^\mu v(2)] \\
&= \frac{1}{4} \text{Tr} [\gamma_\mu (\not{q}' + m_e) \gamma_\nu (\not{p}_1 + m_e) \gamma^\nu (\not{q}' + m_e) \gamma^\mu (\not{p}_2 - m_e)] .
\end{aligned}$$

Faktoren $\frac{1}{4}$ skyldes at vi skal midle over spinnet til elektron-positron paret (fire ortogonale muligheter).

- e) Anta nå at energien E til det innkommende elektronet er mye større enn dets hvileenergi, $E \gg m_e$, slik at man kan sette $m_e = 0$ i alle uttrykk. Finn i dette tilfellet eksplisitte uttrykk for følgende skalarprodukt mellom firervektorer.

Uttrykk svaret ved energien E til det innkommende elektronet og vinkelen ϑ mellom det innkommende elektronet og et av de produserte fotonene.

Vi velger koordinatsystem slik at

$$\begin{aligned}
p_1 &= E (1, 0, 0, 1) , \\
p_2 &= E (1, 0, 0, -1) , \\
k_1 &= E (1, \sin \vartheta, 0, \cos \vartheta) , \\
k_2 &= E (1, -\sin \vartheta, 0, -\cos \vartheta) ,
\end{aligned}$$

og finner

- (i) $p_1 p_2 = 2E^2$,
- (ii) $p_1 q = p_1^2 - p_1 k_1 = -E^2 (1 - \cos \vartheta)$,
- (iii) $p_2 q = p_1 p_2 - p_2 k_1 = E^2 (1 - \cos \vartheta)$,
- (iv) $p_1 q' = p_1^2 - p_1 k_2 = -E^2 (1 + \cos \vartheta)$,
- (v) $p_2 q' = p_1 p_2 - p_2 k_2 = E^2 (1 + \cos \vartheta)$,
- (vi) $q^2 = p_1^2 - 2p_1 k_1 = -2E^2 (1 - \cos \vartheta)$,
- (vii) $q'^2 = p_1^2 - 2p_1 k_2 = -2E^2 (1 + \cos \vartheta)$,
- (viii) $qq' = p_1^2 - p_1 k_2 - p_1 k_1 + k_1 k_2 = 0$.

- f) Finn i grensetilfellet fra underpunkt e) eksplisitte uttrykk for alle sporene som inngår i $\sum_{r_1 r_2 s_1 s_2} |\mathcal{M}_{fi}|^2$ fra forrige punkt.

Vi setter $m_e = 0$ i alle sporuttrykk og finner

$$\begin{aligned} T^{aa} &= \frac{1}{4} \text{Tr} [\gamma_\nu \not{e} \gamma_\mu \not{p}_1 \gamma^\mu \not{e} \gamma^\nu \not{p}_2] = 8(p_1 q)(p_2 q) - 4(p_1 p_2)q^2 = 8E^4 (1 - \cos^2 \vartheta), \\ T^{ab} &= \frac{1}{4} \text{Tr} [\gamma_\nu \not{e} \gamma_\mu \not{p}_1 \gamma^\nu \not{e}' \gamma^\mu \not{p}_2] = -8(p_1 p_2)(q q') = 0, \\ T^{ba} &= \frac{1}{4} \text{Tr} [\gamma_\mu \not{e}' \gamma_\nu \not{p}_1 \gamma^\mu \not{e} \gamma^\nu \not{p}_2] = -8(p_1 p_2)(q q') = 0, \\ T^{bb} &= \frac{1}{4} \text{Tr} [\gamma_\mu \not{e}' \gamma_\nu \not{p}_1 \gamma^\nu \not{e}' \gamma^\mu \not{p}_2] = 8(p_1 q')(p_2 q') - 4(p_1 p_2)q'^2 = 8E^4 (1 - \cos^2 \vartheta). \end{aligned}$$

- g) Finn i grensetilfellet fra underpunkt e) eksplisitt uttrykk for det differensielle tverrsnittet $(\frac{d\sigma}{d\Omega})_{\text{ann}}$. Uttrykk svaret ved energien E og vinkelen ϑ .

Vi setter resultatene over inn i ligning (7) og får

$$\overline{|\mathcal{M}_{fi}|^2} \equiv \frac{1}{4} \sum_{r_1 r_2 s_1 s_2} |\mathcal{M}_{fi}^{(a)} + \mathcal{M}_{fi}^{(b)}|^2 = 2e^4 \left(\frac{1 + \cos \vartheta}{1 - \cos \vartheta} + \frac{1 - \cos \vartheta}{1 + \cos \vartheta} \right).$$

Fra den oppgitte formelen i vedlegget følger det så at

$$\left(\frac{d\sigma}{d\Omega} \right)_{\text{ann}} = \frac{1}{64\pi^2 (2E)^2} \overline{|\mathcal{M}_{fi}|^2} = \frac{\alpha^2}{32} \left(\frac{\hbar c}{E} \right)^2 \left(\frac{1 + \cos \vartheta}{1 - \cos \vartheta} + \frac{1 - \cos \vartheta}{1 + \cos \vartheta} \right). \quad (8)$$

Her har vi i siste likhet satt inn $\hbar$ og c slik at uttrykket blir dimensjonsmessig korrekt i SI-enheter.

Oppgave 3. Klein-Gordon felt i et konformt flatt rom

Dynamikken til et komplekst Klein-Gordon felt $\varphi(x)$ i et krumt (men konformt flatt) rom er definert ved Lagrangetettheten

$$\mathcal{L} = e^{\lambda(x)} [\partial_\mu \varphi^* \partial^\mu \varphi - m^2 \varphi^* \varphi], \quad (9)$$

der funksjonen $\lambda(x)$ antas å være kjent på forhånd. Vi bruker enheter der $\hbar = c = 1$.

- a) Hva blir de kanonisk konjugerte impulstetthetene Π_φ og Π_{φ^*} til feltene φ og φ^* ?

$$\Pi_\varphi = \frac{\partial \mathcal{L}}{\partial \dot{\varphi}} = e^{\lambda(x)} \dot{\varphi}^*, \quad \Pi_{\varphi^*} = \frac{\partial \mathcal{L}}{\partial \dot{\varphi}^*} = e^{\lambda(x)} \dot{\varphi}. \quad (10)$$

- b) Hva blir Hamiltontettheten $\mathcal{H}$?

$$\mathcal{H} = \Pi_\varphi \dot{\varphi} + \Pi_{\varphi^*} \dot{\varphi}^* - \mathcal{L} = e^{-\lambda(x)} \Pi_{\varphi^*} \Pi_\varphi + e^{\lambda(x)} (\nabla \varphi^* \nabla \varphi + m^2 \varphi^* \varphi). \quad (11)$$

- c) Hva blir bevegelsesligningene (Euler-Lagrange ligningene) for φ og φ^* ?

Fra henholdsvis $\partial_\mu \frac{\partial \mathcal{L}}{\partial \partial_\mu \varphi^*} = \frac{\partial \mathcal{L}}{\partial \varphi^*}$ og $\partial_\mu \frac{\partial \mathcal{L}}{\partial \partial_\mu \varphi} = \frac{\partial \mathcal{L}}{\partial \varphi}$ finner vi etter divisjon med $e^{\lambda(x)}$

$$e^{-\lambda(x)} \partial_\mu e^{\lambda(x)} \partial^\mu \varphi(x) + m^2 \varphi(x) = 0, \quad e^{-\lambda(x)} \partial_\mu e^{\lambda(x)} \partial^\mu \varphi^*(x) + m^2 \varphi^*(x) = 0. \quad (12)$$

- d) Vis at man ved å innføre feltet $\psi(x) = e^{\frac{1}{2}\lambda(x)}\varphi(x)$ kan transformere bevegelsesligningen til en Klein-Gordon ligning med et x -avhengig masseledd $M^2(x)$.

Vi setter inn $\phi(x) = e^{-\frac{1}{2}\lambda(x)}\psi(x)$ i ligning (12) og finner

$$\begin{aligned}\partial_\mu e^\lambda \partial^\mu e^{-\frac{1}{2}\lambda} \psi &= \partial_\mu e^{\frac{1}{2}\lambda} \left(\partial^\mu \psi - \frac{1}{2}(\partial^\mu \lambda) \psi \right) \\ &= e^{\frac{1}{2}\lambda(x)} \left[\square \psi - \frac{1}{2}(\square \lambda) \psi - \frac{1}{4}(\partial_\mu \lambda)(\partial^\mu \lambda) \psi \right].\end{aligned}$$

Altså får vi

$$\square \psi(x) + M^2(x) \psi(x) = 0, \quad \text{der } M^2(x) = m^2 - \frac{1}{2}\square \lambda - \frac{1}{4}(\partial_\mu \lambda)(\partial^\mu \lambda). \quad (13)$$

- e) Vi antar nå at $\lambda(x) = 2at$ (i et gitt koordinatsystem), og kvantiserer denne feltteorien. Hva blir i dette tilfellet utviklingen av det annenkvantiserte feltet $\psi(x)$, uttrykt ved kreasjons- og annihilasjonsoperatorer? Du kan anta et endelig volum med periodiske grensebetingelser.

Med $\lambda(x) = 2at$ vil $\psi(x)$ tilfredsstille en vanlig Klein-Gordon ligning med konstant masseparameter $M^2 = m^2 - a^2$. Vi kan da forvente at ψ , $\psi^\dagger$ vil ha en vanlig utvikling i kreasjons og annihilasjonsoperatorer

$$\psi(x) = \sum_{\mathbf{p}} \frac{1}{\sqrt{2\omega_{\mathbf{p}}V}} \left[a(\mathbf{p}) e^{-ipx} + b^\dagger(\mathbf{p}) e^{ipx} \right], \quad (14)$$

$$\psi^\dagger(x) = \sum_{\mathbf{p}} \frac{1}{\sqrt{2\omega_{\mathbf{p}}V}} \left[b(\mathbf{p}) e^{-ipx} + a^\dagger(\mathbf{p}) e^{ipx} \right], \quad (15)$$

der $\omega_{\mathbf{p}} = \sqrt{\mathbf{p}^2 + M^2}$ og $px = \omega_{\mathbf{p}}t - \mathbf{p} \cdot \mathbf{x}$, og der $a^\dagger(\mathbf{p})$, $b^\dagger(\mathbf{p})$, $a(\mathbf{p})$ og $b(\mathbf{p})$ oppfyller de vanlige kommuteringsreglene for kreasjons- og annihilasjonsoperatorer. Vi vet fra kvantisering av det vanlige komplekse Klein-Gordon feltet at denne ekspansjonen løser feltligningen og oppfyller de vanlige til *lik-tid* kommuteringsreglene

$$\left[\dot{\psi}^\dagger(t, \mathbf{x}), \psi(t, \mathbf{y}) \right] = \left[\dot{\psi}(t, \mathbf{x}), \psi^\dagger(t, \mathbf{y}) \right] = -i\delta^{(3)}(\mathbf{x} - \mathbf{y}),$$

med alle andre *lik-tid* kommutatorer mellom feltene og deres tidsderiverte lik null.

Kommentar: Merk at det oppstår en ustabilitet, $M^2 < 0$, hvis geometrien endrer seg for raskt, dvs. hvis $a^2 > m^2$.

Kommentar til de pedantiske: Selvfølgelig skal man også kontrollere hva som er de korrekte kanoniske konjugerte feltene til ψ og $\psi^\dagger$. For dette må vi starte med Lagrangetettheten uttrykte ved ψ og $\psi^\dagger$,

$$\begin{aligned}\mathcal{L} &= e^{2at}(\partial_\mu e^{-at}\psi^*)(\partial^\mu e^{-at}\psi) - m^2\psi^*\psi \\ &= (\dot{\psi}^* - a\psi^*)(\dot{\psi} - a\psi) - \nabla\psi^* \cdot \nabla\psi - m^2\psi^*\psi.\end{aligned}$$

Denne Lagrangetettheten avviker bare med en totalderivert, $\Delta\mathcal{L} = -a\frac{\partial}{\partial t}\psi^*\psi$, fra den vanlige Lagrangetettheten for Klein-Gordon feltet. De to teoriene må derfor være ekvivalente. Dette kan vi også sjekke eksplisitt. De kanonisk konjugerte feltene blir

$$\Pi_\psi = \frac{\partial\mathcal{L}}{\partial\dot{\psi}} = \dot{\psi}^* - a\psi^*, \quad \Pi_{\psi^*} = \frac{\partial\mathcal{L}}{\partial\dot{\psi}^*} = \dot{\psi} - a\psi.$$

Fra dette kan vi verifisere at ekspansjonene (14, 15) oppfyller de riktige *lik-tid* kommuteringsreglene. F. eks. har vi

$$[\Pi_\psi(t, \mathbf{x}), \psi(t, \mathbf{y})] = [\dot{\psi}^\dagger(t, \mathbf{x}), \psi(t, \mathbf{y})] - a[\psi^\dagger(t, \mathbf{x}), \psi(t, \mathbf{y})] = -i\delta^{(3)}(\mathbf{x} - \mathbf{y}), \quad (16)$$

siden $[\psi^\dagger(t, \mathbf{x}), \psi(t, \mathbf{y})] = 0$.